

УДК 94(4):327

**ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРЕЙСЬКИХ
КНИГОВИДАВНИЦТВ У МІСТІ ЖОВКВА
У 17-19 СТОЛІТТЯХ****JEWISH PRINTING HOUSES IN ZHOVKA
IN XVII-XIX CENTURIES****Конюхов С. В.,**

кандидат історичних наук, асистент кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини, Національний університет «Львівська політехніка» (Львів, Україна),
e-mail: koniykhovs@ukr.net,
ORCID: 0000-0002-9908-5555

Konyukhov S. V.,

Candidate of Historical Sciences, Assistant of the Department of History, Museum Studies and Cultural Heritage, National Lviv Polytechnic University (Lviv, Ukraine),
e-mail: koniykhovs@ukr.net,
ORCID: 0000-0002-9908-5555

Стаття розкриває особливості єврейського книгодрукування у Жовкві. Проаналізовано різні періоди існування видавничої справи у місті XVII-XIX століть. Актуальність дослідження полягає у висвітленні єврейської історико-культурної спадщини на території окремого міста. У статті висвітлено діяльність провідних особистостей, які здійснювали значний вплив на видавничу справу. Подано аналіз суспільно-політичного життя громади у міському просторі Жовкви XVII-XIX століть.

Ключові слова: Книгодрукування, єврейська община, хасидизм, міснагдїм, друкарні.

The article analyzes the peculiarities of Jewish book printing in Zhovkva. Different periods of existence of publishing in the city of the XVII-XIX centuries are analyzed. The relevance of the study in the coverage of the Jewish historical and cultural heritage of the territory is highlighted. The article highlights the activities of leading personalities who have a significant influence on the publishing house. Conclusions were made about socio-political life of the community in the urban space of Zhovkva of the XVII-XIX centuries and Jewish printing houses.

Keywords: Book printing, Jewish community, Hasidism, Misnagdim, printing houses.

В сучасних дослідженнях історії євреїв ранньомодерної Європи проблеми культурно-просвітницького та освітнього характеру посідають дуже важливе місце, оскільки вони є чинником до розуміння ролі цього народу в міському просторі епохи. Одразу є варто зазначити, що культурно-просвітницька та видавнича діяльність євреїв у місті Жовква не була однорідною, а змінювалася під впливом низки факторів, серед яких, найбільш значимими були політична та релігійна ситуація, попит та суспільний запит на друковану літературу.

Питання особливостей культурно-просвітницької діяльності єврейської спільноти було предметом багатьох досліджень. Перш за все варто згадати ґрунтовні праці українських дослідників І. Монолатія [1], Є. Котляра [2], Т. Сидорчук [3], М. Вовчко [4], Л. Байбули [5] та ін. Згадані історики та мистецтвознавці досліджують діяльність євреїв та взаємовідносини з іншими народами у межах одного і того ж суспільно-культурного простору. Аналіз єврейської громадської активності та питання саме українського-єврейських взаємин у Галичині доволі часто стає об'єктом досліджень українських істориків Я. Дашкевича [6], І. Хрусталінської, П. Тима [7].

Серед польських істориків доволі часто можемо Діяльність єврейських книговидавництв у місті Люблін та у Речі Посполитій загалом розкрити у праці Томаша Пеєтрасевича «Найважливіші єврейські друкарні у місті Люблін» [8].

Магдалена Бендовська у своїх працях розглядає єврейське книгодрукування у Варшаві у 16-18 століттях, оскільки поруч з Краковом та Любліном саме Варшава була основним центром книгодрукування у всій Речі Посполитій [9].

Єврейські книгодрукарні в Османській імперії привернули увагу відомого дослідника, історії євреїв Ярона Бен Наеха. Він проаналізував урбаністичні центри єврейської культури в Османській імперії [10].

Метою ж нашого дослідження є аналіз особливостей функціонування єврейських книговидавництв у окремому місті Східної Галичини упродовж 17-19 століть, тобто від заснування видавничої справи у місті Жовква до перенесення цієї діяльності до інших видавничих центрів.

Перша згадка про жовківських євреїв датована 1593 р. А 1600 р. великий канцлер коронний Станіслав Жолківський виділив їм ділянку для будови бровару, лазні, а також божниці, що спершу була влаштована в одному із житлових будинків єврейської ділянки [13, с. 93]. Очевидно, що євреїв у Жовкві тоді було мало і місцева громада мала статус львівського прикагалку. І тільки 1620 р. вона стала самостійним жовківським кагалом.

У Жовкві євреям була виділена окрема вулиця, що називалася Жидівською і вела з міста попри Жидівську браму, одну з чотирьох брам міста. Найбільше ж єврейських будинків було довкола синагоги. То була одна з кращих галицьких синагог оборонного типу, що поєднувала в собі пізньоренесансні і барокові елементи в тогочасній архітектурі [11, с. 76].

Євреї міста, що з'явилися тут у 16 столітті, обирали уряд – кагал, який підпорядковувався міській владі. Очолював єврейську міську гміну колегіум, що обирався щорічно. Керівне становище в ньому займало декілька чолів, решта членів входили до ради кагалу.

Устрій цього уряду був триступеневий, Найвищу посаду посідав парнас, якого називали єврейським бурмістром. Він очолював гміну і обмінювався щорічною посадою з іншою людиною. Другий уряд – рахмістрат, уряд вірників – слідував за якістю вина, чистотою вулиць, вирішував політичні справи і скарги. Третій уряд – цензори – складався з трьох чоловік і займався податковими справами. Міський уряд пильно слідував за діяльністю кагалу, не затаював злочинів євреїв. Євреї мали також і свій суд – суд «даянів», який розглядав незначні провини [12].

Жовква була невеликим середньовічним містом (1680 року тут у 271 домі проживало 183 християнських і 88 єврейських родин), яке мало широку цехову організацію [13, с. 108]. Жовківські цехи, як правило, засновувалися на зразок львівських.

Ремісничою справою займалися і євреї. Правда, привілей, виданий 1664 року Яном III, обмежував їх займатися деякими ремеслами, зокрема «підшиванням сукон», «виправлянням шкір». У судових книгах міста Жовкви за 18 ст. знаходимо євреїв кушнірів, кравців, золотників, мідників, токарів, шклярів, циркульників, капелюшників, бляхарів, пасників і пекарів, «яким не вільно було хліба жодного робити, окрім як із гусячим жиром». Євреї займалися також різництвом, варінням пива і приготуванням солоду. В 1690 р. Ян III Собеський дав Филипові і Давидові Леві привілей для заснування єврейської друкарні, яка випустила декілька десятків релігійних видань [13, с. 109]. Отже, організація книгодрукування в місті опиралася на розвинуте громадсько-політичне та освітньо-культурне життя єврейської громади. Діяльність цієї спільноти була різноплановою. Цьому також сприяла наявність розгалуженої мережі загальнопольських та загальноєвропейських організацій, фінансова спроможність єврейської громади. Адже єврейське книгодрукування прийшло до міста Жовква з європейських країн.

Загалом в Європі друк єврейських книг розпочався в Італії у 1470-х і поширився по Іберійському півострові. Однак у 1492 році євреї були вигнані з Іспанії. А згодом і з Португалії. Тому центр їхнього книгодрукування тимчасово був перенесений до Константинополя. У наступні роки були відкриті й інші центри єврейських друкарень в Османській імперії: в Стамбулі та Салоніках, а згодом і в Адріанополі, Каїрі та Дамаску. Аж до 19 століття у єврейських друкарнях використовувалися два типи книгодрукування. У першому випадку використовувався традиційний єврейський шрифт для друку священних текстів таких як Біблія, Мішна, Талмуд та молитовних книг. Другий – це тип сефарді тип, відомий як Раші [10, с. 56].

Жовква була одним із перших місць у Речі Посполитій, де здійснювали друк саме на мові

іврит. У Любліні єврейська друкарня запрацювала раніше – у 1530 році, а в Кракові – у 1647 році. Перша книга на івриті була надрукована у Жовкві у 1666 році. Однак про відкриття єврейської друкарні ми можемо говорити лише з 1690-х років. Наприкінці XVII століття друкарню у Жовкві відкрив відомий друкар з Амстердама Урі Фебус Халеві, який приїхав до Речі Посполитої з Амстердама, де відчував значну конкуренцію серед єврейських книгодрукарів: «У 1693 р. Урі Фебус Халеві відкрив, розпочав друк календарів, ритуальних та юдейських та німецьких творів у жовківській друкарні, чим займався аж до 1705 р.» [14]. Саме з цього часу Жовква стає одним із центрів єврейської типографії в тогочасній Речі Посполитій. Ще в 1690-их роках у Жовкві завдяки старанням цього книгодрукаря вийшла друком «Сидура» (молитовник), а також книги «Дерех Ям Ха Талмуд». Наприкінці свого життя Урі Фебус Халеві повернувся в Амстердам, але члени його родини продовжували друкувати у Жовкві протягом декількох поколінь. Жовківською друкарнею недовгий час керував його син Хаїм Давид, а потім вона перейшла до його онуків – Аарона та Гершона. У 19 столітті спадкоємці Урі Фебуса розділили між собою друкарню та все її устаткування, завдяки чому в місті вже було дві друкарні на івриті з вісьмома друкарськими верстатами [15, с. 11].

Заснування друкарні у Жовкві на початках мало значну підтримку з боку короля. Через обмеження, введені Радою чотирьох земель наприкінці 17 століття щодо друкарів книг на івриті, майже 80 років до 1764 року Жовква була єдиним центром єврейської поліграфії в цілій Речі Посполитій. Жовківська єврейська друкарня була відома на весь світ, і місто стало третім центром єврейського друкарства в країні (після закриття друкарень в Любліні та Кракові). Вона публікувала традиційну релігійну літературу, а також диспути та полеміку авторів з різних країн щодо природи богослов'я. Будинок, де перебувала друкарня і проживав Урі Фебус та його нащадки зберігся і сьогодні у місті Жовква на площі Вічевій 7.

Жовківські єврейські друкарні славилися на всю Європу і працювали дуже довго. Тут друкували не лише традиційну релігійну літературу, але й теологічні диспути авторів, що надсилали свої тексти з далеких країн. До таких авторів належить, наприклад, автор римованого трактату з Амстердаму Менахем Гакоген, який аналізує питання єврейської етики, перекладач «Азарії». Трактат називався «Палець Азарії», і друкували цей твір саме у Жовкві з 1795 року [13].

Економічна привабливість міста Жовква після поділу Речі Посполитої у 1772 році занепадала. Віртуальна монополія, якою Жовква користувався стосовно єврейської друкарні в 1700-х роках, зменшилася в останні десятиліття 18 століття. Поступово починають

з'являтися інші місця, де набуло розвитку єврейське книгодрукування. Зокрема, невеликі видавництва були відкриті в таких містах як Луцьк, Львів, Порицьк та Гродно, Дубно, Славути та Остріг та ін. Жовква залишалася активним центром єврейського книговидавництва, аж до 1860-х років.

Важливими інтелектуальними діячами Жовкви в цей період є Нахман Крохмаль та Цві Чаєс, прихильники хасидизму. Однак населення міста в цей час було більш прихильним до міснагдиму, опозиції хасидизму, хоча в навколишньому регіоні хасидська діяльність була значною. Незважаючи на те, що якість друку на івриті наприкінці 18 - на початку 19 століття вважається не такою хорошою, як у попередню епоху, у єврейській друкарні Жовкви було створено значну кількість праць філософського, наукового та релігійного характеру. З-поміж іншого, ми можемо зустріти низку книг, надрукованих у Жовкві з 1776 по 1838 роки, авторами яких є Соломон бен Авраам і Наманід, Елієзер Ілля, Самсон ха-Леві, Яків бен Ашер, Цві Гірш, Єгуда Лейб ха-Леві, Мойсей бен Соломон, Мойсей бен Ізраїль, Хаїм Авраам бен Ар'є, Авраам бен Самуїл, Натан Шапіро, Натан бен Реувен, Цві Елімелех Дінов, Ігра де-Пірка [16].

Єврейська община приділяла особливу увагу працевлаштуванню вчителів. З другої половини 17 століття у Жовкві появилася єшива – єврейський вищий навчальний заклад, де вивчали Усний Закон, насамперед Талмуд, з приблизно 20 студентами. Від 1690 р. уже було визначено, що власники єврейських домогосподарств повинні були робити внески на утримання учнів єшиви. У місті також діяли благодійні установи для розвитку єврейської громади. Посланців з фінансовою підтримкою до Жовкви відправляли із території Ізраїлю. З цією метою у Жовкві проживав емісар з Хеврону, рабин Авраам Кінкі з 1683 по 1693 р., а згодом, у 1746 р. до Жовкви прибув емісар із Сидону, рабин Шломо Ашкеназі [17]. Вважаємо, що саме завдяки такій підтримці місто Жовква стало центром диспутів та полеміки серед прихильників різних релігійних течій, а відтак і місцем для реалізації та друку книг.

Твори, які були надруковані у видавництві, здобули хорошу репутацію в Польщі та за кордоном. Король Ян III дозволив єврейській громаді управляти першою в країні друкарнею талмудиків. Цей привілей дав змогу розповсюджувати книги, видані в Жовкві, по всій країні. Багато всесвітньо відомих рабинів, вчених та художників походили з єврейської громади м. Жовква: філософ Натан Крохмаль, учений Олександр Зандер Шор, письменник та доктор сходознавства Маєр Леттерія, друкар Урі Фебус Халеві та інші. Із-за привілеїв, дарованих королем Яном III Собеським та його нащадками для євреїв, правовий статус останніх був досить широким. Серед іншого, євреям було

дозволено бути присутніми на виборах війта, а також було підтверджено будівництво великої синагоги [18, с. 201].

В цілому ж, на нашу думку, помітними в існуванні єврейського книгодрукування в місті Жовква є три періоди. Перший – від часу заснування видавництва у 1693 році до поділу Речі Посполитої у 1772 році, який вплинув на діяльність друкарні. Другий – від 1772 по 1839 роки, коли в Жовкві було надруковано низку праць, які допомогли синтезувати єврейську духовну спадщину в історичний контекст. В цей період відомими є низка праць енциклопедичного характеру. Третій період єврейського книгодрукування тривав з 1840 до початку XX століття і позначився протистоянням хасидизму та міснагдиму (опоненти хасидизму) за допомогою полеміки та різними підходами у вивченні Тори. Найбільш відомими книговидавцями цього періоду були Цві Гірш та Нахман Крохмаль.

Золота епоха королівського двору та придворних «королівських» євреїв наприкінці XVIII століття відійшла в минуле. Королівська резиденція почала перетворюватися у звичайний єврейський штетл. Однак і тоді у Жовкві мешкали такі знані особистості, як Якуб Бецалель, Зандер Шор, видатний маскіл та філософ Нахман Крохмаль, який працював у місті і як інтелектуал, і як бухгалтер.

У другій половині 18 століття Жовква залишалася важливим єврейським центром, поряд із Львовом. Серед його мешканців був рабин Нахман Крохмаль («Ранак») (1840-1875 рр.), який був головою громади та корифеєм у місті. Ранак, який народився у місті Броди, студіював єврейську історію та видавав низку важливих для єврейської спільноти праць. Саме він став одним із засновників рухів «Галичина Хашкала» та «Мудрість Ізраїлю», видав книгу «Море Небухеа-Земан» («Керівництво для спантеличених часом»), яка дала значний поступ у дослідженні історії народу Ізраїлю та репрезентувала настанови, для наступних поколінь [18, с. 233]. Саме йому вдалося надати нової потужності єврейським друкарням і популяризувати розвиток освіти в галузі світських наук, івриту та історії єврейського народу.

У 1798 році, коли йому було 14 років, Нахман Крохмаль («Ранак»), згодом один з видатних особистостей і засновників Просвітництва в Галичині, переїхав до Жовкви. Ранак навчався і друкував книги в Жовкві до 1836 року, коли повернувся у своє рідне місто – Броди. Його будинок у Жовкві був центром не лише для освічених жовківських євреїв, але й для спільноти маскілімів у Галичині в цю епоху, які приходили до нього в гості та вчилися у нього («Маскілім» називали поборників світського знання, яке вони прагнули поширити серед євреїв за допомогою єврейської літератури. У хасидів під словом «маскілім», розумі-

ють знавця хасидської літератури) [18, с. 235]. Вочевидь, Нахман Крохмаль був видатним лідером єврейської громади з 1821 р. і впливав на багато її видів діяльності. Використовував сучасні підходи та критично вивчав релігійні книги, такі як Талмуд та Мішна.

Наприкінці вісімнадцятого століття та на початку дев'ятнадцятого жовківську єврейську громаду очолювали дуже заможні члени, орендари та оптові торговці. Їхня роль в основному обмежувалась вирішенням релігійних проблемам та лише вписуванням змін, які стосувалися спільноти (наприклад, народження, одруження та смерті). Але керівникам громади вдалося вирішити деякі дуже складні проблеми, такі як виплата боргів, надмірне оподаткування євреїв та дискримінація у виробництві та збуті алкоголю, реєстрація в армії, діяльність сільськогосподарських поселень, здобуття обов'язкової світської освіти та скасування традиційного єврейського одягу. Протягом 1820-х рр. Рух хасидів поширився на села, що були розташовані навколо Жовкви, але тепер уже не мав глибоких коренів у самому місті. Лідерами громади були опоненти хасидизму - міснагдм. Рабини, які очолювали жовківську єврейську громаду з початку австрійської окупації були симпатиками руху хасидів: Моше Цві Гірш, син рабина Шимона Мейсліша (в Жовкві у 1755-1803 роках), за ним - рабин Яків Оренштейн (у Жовкві з 1816 по 1828 роки). На той час існувало вузьке коло маскілімів (серед них власник друкарні Гершом Лєтеріс і Барух Цві Нея, вчитель у школі, створений Х. Хомбергом) [19, с. 132]. Найбільше про розвиток єврейської громади у прешій половині 19 ст. дбав знаменитий рабин Цві Гірш, який був не лише відомим автором релігійно-наукових творів, але й ґрунтовним знавцем та любителем німецької класичної літератури. Він створив тут духовно-просвітницьку атмосферу, яка довгий час була відчутною, в той час як довкола шаленів фанатичний хасидизм.

Окрім цих велетнів епохи Просвітництва, які сприяли єврейському національному відродженню, слід пам'ятати і про діяльність інших поборників світського знання, маскілімів: Шимона Блоха (походив родом із сусіднього міста Куликів), який кілька років прожив у Жовкві, Майєра Лєтеріса (сина друкаря Гершома Лєтеріса, який вивчав івритську літературу у Нахмана Крохмалю на псевдо «Ранак»), Лєйбуша Упфєльда, який мав релігійну та світську освіту, поета Авраама Гольдберга (його вірші друкувались у відомих виданнях того часу) та Меєр Єгуда Маймона (його статті, поезії та переклади були надруковані на івриті у періодичних виданнях) [20, с. 88].

Завдяки Нахману Крохмалю «Ранак» та спільноті маскілімів, що оточували його, Жовквана той час мала статус важливого центру руху єврейського Просвітництва – «Хас-

кали» в Галичині наряду з іншими містами - Львовом, Тернополем та Бродами. Рабин Цві Гірш повернувся до Жовкви в 1855 році на короткий час, щоб бути його рабином, аж до своєї смерті того ж року. Його наступник, рабин Шмуель, син рабина Йоеля Вальдберга, який був обраний в 1857 році, відомий широкими знаннями релігії та хаскалі, а також як автор книг: «Атерет Шошанім», «Дівре Шмуель» та «Імре Даат». Він також публікував статті в «Ха Магід». У цей час хасиди (особливо хасиди Белза та Жидачева) стали відігравати важливу роль серед єврейської громадськості. Вони намагалися, хоча і безуспішно, не допустити обрання рабином Шимона Гурвіца Мейзельса, (якого підтримали прихильники Просвітництва) рабином Жовкви. Після суперечок, які навіть призвели до бійок із залученням поліції, був обраний рабин Шимон Гурвіц. Він був рабином Жовкви до 1879 року. Він передав цю посаду рабину Хаїму Лєйбу Горовіцу. Його наступником був Пінкас Шимон Елімєлах Рімалт, який став рабином Жовкви у 1905 році [18, с. 331].

Діяльність жовківської єврейської громади в кінці XIX століття і на початку XX століття перебувала під впливом руху хасидів, а також руху просвітників. Єврейська друкарська справа, що існувала в Жовкві протягом XVII-XVIII століть, була перевезена до Львова за наказом австрійської влади. Тому два друкарі зі Львова Дов Беріш Лурія та Залман Лєйб Флікер вирішили заснувати нову друкарню у Жовкві в 1858 році. Згодом Шмуель Пінкас Штіллер створив у цьому ж місті ще одну друкарню. У 1862 році Йосип Цві Балабан відкрив ще одну, третю друкарню [13, с. 118]. Однак невдовзі такі підприємства занепадали, оскільки не могли скласти конкуренцію великим друкарням у сусідньому місті Львові.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що в минулому місто було важливим центром книгодрукування та культурним простором не лише для українців та поляків, але також і для євреїв. У місті Жовква до Другої світової війни існували дві синагоги, релігійні семінарії та єврейське мовне видавництво, поряд із католицькими костіолами і православними церквами та монастирями. Завдяки підтримці польського короля наприкінці 17 століття єврейській спільноті вдалося розпочати книгодрукування. Впродовж століть у єврейських книговидавництвах міста було надруковано низку фундаментальних праць. У різні періоди свого існування, єврейська спільнота через полеміку, непросту внутрішню комунікацію та творчу співпрацю розвивала книгодрукування у регіоні. Серед тих, хто працював над розвитком єврейських книговидавництв у Жовкві було багато відомих дослідників релігійних питань та хаскалі, єврейського просвітництва.

Список використаних джерел

1. Монолатій І. «Український джентльмен західно-європейського покрою і жидівської національності»: штрихи до етнополітичного портрету видавця Якова Оренштайна / Іван Монолатій // *Judaica Ukrainica* (Київ). — 2013. — No 2. — С. 152-186.
2. Котляр Е. Восточноевропейская традиция росписей синагог и ее региональные центры на исторических землях Украины. К постановке проблемы / Евгений Котляр // *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв.* - Харків: ХДАДМ, 2010. — No 8 (Сходознавчі студії. Вип. 3 «Єврейське мистецтво і український контекст. Обрії традиційної художньої культури»). - С. 50-100.
3. Сидорчук Т. Співпраця Маєра Балабана з «Єврейською енциклопедією» / Тетяна Сидорчук // *Judaica Ukrainica.* — 2014 — No 3 — С. 210-230.
4. Вовчко М. І. Євреї у початкових та середніх державних школах Галичини у другій половині XIX — на початку XX століття / Марія Вовчко // *Гілея: науковий вісник.* - 2016. - Вип. 108. - С. 51-55.
5. Байбула Л. Нариси з історії та культури єврейської громади м. Жовкви. / Людмила Байбула // *Львів, 2014.* - 99 с.
6. Дашкевич Я. Р. Взаємовідносини між українським та єврейським населенням у Східній Галичині (кінець XIX — початок XX ст.). / Ярослав Дашкевич // *Український історичний журнал.* 1990. No 10. С. 63-73
7. Хрусталінська І., Тима П. Діалоги непорозуміння. Українсько-єврейські взаємини. / І. Хрусталінська, П. Тима // *Київ : Дух і Літера, 2011* - 328 с.
8. Зентар Й., Журеєк С. (ред.) Євреї у Любліні - Євреї у Львові. Місія - Пам'ять - Сучасність Люблін: Видавництво Люблінського католицького університету, 2006. - 116 с.
9. Bendowska M. Doktor Jan. The Amsterdam of Polish Jews. Old Hebrew printed Works from the Collections of the Jewish Historical Institute. Art / Bendowska, Magdalena // *Warsaw: The Emanuel Ringelblum Jewish Historical Institute, 2016.*
10. Ben-Naeh Y. Research on Ottoman Jewish History and Culture: The State of the Art / Yaron Ben-Naeh // *Institut Européen d'Études Hébraïques IEEH* - No. 18 2016. - pp. 53-89
11. Овсійчук В. А. Українське мистецтво другої половини 16-першої половини 17 ст. / В. Овсійчук // — К., 1985. — 183 с.
12. ЦДІА України у Львові. — Ф. 364 — Оп. 1 — Спр. 136. — Арк. 114
13. Жовківщина: [історичний нарис] / В. Великий, В. Голяк, М. Ковальчук, М. Литвин, К. Науменко // — Т. 1. — Жовква-Львів- Балтимор, 1994. — 326 с.
14. ЦДІА України у Львові. — Ф. 364 — Оп. 1 — Спр. 136. — Арк. 85-88;
15. Gąsiorowski S. Żydzi w księgach miejskich sądu wójtowsko-ławniczego na przykładzie Żółkwi w XVII i XVIII wieku. / Stefan Gąsiorowski // *Published by: Żydowski Instytut Historyczny № 01, 2010.* - pp. 5-17
16. Heller, Marvin J. Further Studies in the Making of the Early Hebrew Book. / Marvin Heller // *Leiden: Brill, 2013.* - 156 p.
17. Zaremska H., Żydzi w średniowiecznej Europie Środkowej: w Czechach, Polsce i na Węgrzech / Zaremska H // *Poznań, 2005.* — p. 37-56.
18. Jay M. Harris Nachman Krochmal: Guiding the Perplexed of the Modern Age. / Jay Harris // - *NYU Press, 1991.* — 336 p.
19. Возняк Т. Євреї Жовкви // *Незалежний культурологічний часопис «І», № 67.* / Тарас Возняк // - *Львів, 2012.* - с. 130-134.
20. Збірник матеріалів Наукових конференцій «Збереження єврейської історико-культурної спадщини, як частки української та світової культури: правові, історичні, мистецькі та музейні аспекти» (12-14 листопада 2007, Львів) та «Україно-єврейські взаємини: культурологічні, історичні, соціологічні аспекти», присвячена 90-й річниці проголошення ЗУНР (27-28 жовтня 2008, Львів) / Під ред. Я. Шашкевича. — *Львів, 2010.* — 100 с.
21. Байбула Л. Шоа у спогадах та свідченнях сучасників (на прикладі м. Жовкви) // Катастрофа європейського єврейства під час Другої світової війни. Рефлексії на межі століть: 36. наук. праць. Мат-ли конф. 29-31 серпня 1999 р. / За ред. Г. Аронова. / Людмила Байбула // — *Київ, 2000.* — 363 с.

References

1. Monolatiy I. «Ukrainian gentleman of Western European cut and Jewish nationality»: touches to the ethno-political portrait of the publisher Jacob Orenstein / Ivan Monolatiy // *Judaica Ukrainica* (Kyiv). - 2013. - No 2. - P. 152-186.
2. Kotlyar E. Eastern European tradition of painting synagogues and its regional centers in the historical lands of Ukraine. Formulation of the problem / Eugene Kotlyar // *Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts.* - Kharkiv: KhDADM, 2010. - No 8 (Oriental Studies. Issue 3 «Jewish art and the Ukrainian context. Horizons of traditional art culture»). - P. 50-100.
3. Sidorchuk T. Collaboration of Mayer Balaban with the «Jewish Encyclopedia» / Tatiana Sidorchuk // *Judaica Ukrainica.* - 2014 - No 3 - P. 210-230.
4. Vovchko M. Jews in primary and secondary state schools of Galicia in the second half of the nineteenth - early twentieth century / Maria Vovchko // *Gileya: scientific bulletin.* - 2016. - Ed. 108. - P. 51-55.
5. Baibula L. Essays on the history and culture of the Jewish community in Zhovkva. / Lyudmila Baibula // *Lviv, 2014.* - 99 p.
6. Dashkevych Y. Relations between the Ukrainian and Jewish populations in Eastern Galicia (late XIX - early XX centuries.). / Yaroslav Dashkevych // *Ukrainian Historical Journal.* - 1990. - No 10. - pp. 63-73
7. Khrustalinskaya I., Tima P. Dialogues of misunderstanding. Ukrainian-Jewish relations. / I. Khrustalinska, P. Tima // *Kyiv: Dukh i Litera, 2011* - 328 p.
8. Zentar J., Zhurek S. (ed.) *Jews in Lublin - Jews in Lviv. Places - Memory - Modernity* Lublin: Catholic University of Lublin Publishing House, 2006. - 116 p.
9. Bendowska M. Doktor Jan. The Amsterdam of Polish Jews. Old Hebrew printed Works from the Collections of the Jewish Historical Institute. Art / Bendowska, Magdalena // *Warsaw: The Emanuel Ringelblum Jewish Historical Institute, 2016.*
10. Ben-Naeh Y. Research on Ottoman Jewish History and Culture: The State of the Art / Yaron Ben-

Naeh // Institut Européen d'Études Hébraïques IEEH
- No. 18 2016 . - pp. 53-89

11. Ovsyichuk V. Ukrainian art of the second half of the 16th - first half of the 17th century. / V. Ovsyichuk // - K., 1985. - 183 p.

12. CSHA of Ukraine in Lviv. - F. 364 - Op. 1 - Ref. 136. - Arc. 114

13. Zhovkivshchyna: [historical essay] / V. Velyky, V. Golyak, M. Kovalchuk, M. Lytvyn, K. Naumenko // . - Vol. 1. - Zhovkva – Lviv– Baltimore, 1994. - 326 p.

14. CSHA of Ukraine in Lviv. - F. 364 - Op. 1 - Ref. 136. - Arc. 85-88.

15. Gąsiorowski S. Żydzi w księgach miejskich sądu wójtowsko-ławniczego na przykładzie Żółkwi w XVII i XVIII wieku. / Stefan Gąsiorowski // Published by: Żydowski Instytut Historyczny № 01, 2010. - pp. 5-17

16. Heller, Marvin J. Further Studies in the Making of the Early Hebrew Book. /Marvin Heller // Leiden: Brill, 2013. - 156 p.

17. Zaremska H., Żydzi w średniowiecznej Europie Środkowej: w Czechach, Polsce i na Węgrzech / Zaremska H // Poznań, 2005. – p. 37-56

18. Jay M. Harris Nachman Krochmal: Guiding the Perplexed of the Modern Age. / Jay Harris // - NYU Press, 1991. – 336 p.

19. Wozniak T. Jews of Zhovkva // Independent culturological magazine “I”, № 67. / Taras Wozniak // - Lviv, 2012. - p. 130-134.

20. Proceedings of the Scientific Conferences “Preservation of Jewish Historical and Cultural Heritage as a Part of Ukrainian and World Culture: Legal, Historical, Artistic and Museum Aspects” (November 12-14, 2007, Lviv) and “Ukrainian-Jewish Relations: Cultural, Historical, sociological aspects “, dedicated to the 90th anniversary of the proclamation of the Western Ukrainian People’s Republic (October 27-28, 2008, Lviv) / Ed. J. Shashkevich. - Lviv, 2010. - 100 p.

21. Baibula L. Shoah in the memories and testimonies of contemporaries (on the example of Zhovkva) // The catastrophe of European Jewry during the Second World War. Reflections at the turn of the century: Materials of the conf. August 29-31, 1999 / Ed. G. Aronova. / Lyudmila Baibula // - Kyiv, 2000. - 363 p.